

УДК 340.141

І.О. АЛЕЩЕНКО, Сумський державний університет

ФОРМУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ОКОУЖНИХ СУДІВ СУМЩИНИ

Ключові слова: судова реформа 1864 року, суди Сумщини, окружний суд, присяжні засідателі

Останнім часом все більше фахівців звертають увагу на переосмислення історії права України і звільнення її від ідеологічних накрувань. Завдяки залученню мало досліджених, а інколи й взагалі не відомих джерел вчені намагаються розкрити особливості правової історії нашої держави та окремих її регіонів. Це стосується й матеріалів судових установ, що вводилися за статутами 1864 року. Звернемо увагу, що більшість вчених, що досліджуючи даний період, а саме О.Н. Ярмиш, О. Смикалін, В.М. Курцін, приділяють велику увагу мировим судам, при цьому майже зовсім не згадуючи про діяльність загальних судів, в яких розглядалась основна маса всіх справ. А при комплексному вивченні історії суду України потрібно досліджувати всі аспекти судової діяльності. Тому особливе місце в правовій історії нашої держави, займають документи окружних судів Сумщини, що до сих пір не були досліджені, що і є метою статті.

Звернемо увагу, що введення судової реформи 1864 року проходило поступово, так на території Сумщини суди, що утворювалися за судовими уставами, почали відкриватися з 1866 р. В Харківській губернії мирові та окружні суди були введені в 1867 році, в Полтавській в – 1868 р., а в Чернігівській губернії – в 1869 р. [1, с.22]. За судовими статутами 1864 р. система загальних судів складалася з окружних судів та судових палат. Окружний суд був першою інстанцією загальних судів, в яких розглядалася основна маса як кримінальних, так і цивільних справ [2, с.20]. Цей суд, як підкреслює О.Н. Ярмиш, виконував не

лише судові, але також і прокурорсько-наглядові, слідчі й нотаріальні функції [3, с.21].

В державному архіві Сумської області збереглися відомості про діяльність Сумського [4] і Стародубівського [5] окружних судів, а також справи членів окружних судів: Конотопського повіту [6], Кролевецького повіту [7], Глухівського повіту [8], Роменського повіту [9].

Всі розпорядження по введенню в дію Судових Уставів зосереджувалися в Міністерстві юстиції. Право вибору осіб для призначення на посади: голів і членів судових палат, голів, товаришів голів і членів окружних судів і судових слідчих надавалося Міністерству юстиції. Чини, які були затверджені по Статутах 1864 р. судових установ, отримували визначене по штатах утримання з дня призначення їх на посади. При відправленні на місце судові чини одержували гроші на дорогу й допомогу. Для введення судових установ в тих губерніях, в яких місцеві обставини змушували до деяких змін в загальному судовому устрої, Міністерство юстиції повинно було вирішувати такі зміни разом з чільним начальством тих губерній та Міністерством внутрішніх справ [1, с.17].

Так, для виконання положення від 19.10.1865 р. і на точній підставі статей 3-6 положень про введення в дію судових уставів 20.11.1864 року, Міністерством юстиції були складені детальні пропозиції, які розглядалися в міністерствах по приналежності, а потім в державній раді. При розгляді пропозицій Сенат визнав за можливе в 1867 році розповсюдити судове перетворення на округ Харківської судової палати. Зазначимо, що судові палати засновували в кожному окрузі, що складається з декількох губерній або областей, за особливим розкладом і розділяли на департаменти. Кожен департамент судової палати складався з голови і визначеного штатами числа членів. У загальних зборах всіх департаментів судової палати головує призначений для цього один з голів департаментів. Цей голова іменувався старшим [10, с.44]. Кожна з судових палат керувала діяльністю 8-10 окружних судів. Разом із тим, судова пала-

та, як перша інстанція, розглядала справи щодо обвинувачення в державних злочинах посадових та деяких інших осіб. Окружні суди Сумщини підпорядковувалися Харківській, Полтавській та Чернігівській судовим палатам.

10.01.1867 р. був затверджений тимчасовий розклад окружних судів і тимчасові штати судових встановлень по округу Харківської судової палати (табл.1).

Таблиця 1 – Тимчасовий розклад Окружних судів по округу Харківської судової палати (від 10.01.1867 р.) [1, с.22]

Окружні суди:	Повіти, що підлягають введенню кожного окружного суду	Губернії
Харківський	Харківський, Волковський, Волчанський, Змієвський, Богодуховський	Харківській губернії
Ізюмський	Ізюмський, Купянський, Старобельський	Харківській губернії
	Бахмутський, Славеносербський	Катеринославській губернії
Сумський	Сумський, Лебединський, Охтирський	Харківській губернії
	Рильський, Путивльський	Курській губернії
Курський	Курський, Фатежський, Дмитрієвський, Льговський, Суджанський, Обоянський, Гайворонський, Білгородський, Корочанський, Новооскольський, Старооскольський, Тімський, Щегловський	Курській губернії

Зазначимо, що на посилення цих штатів у 1867 р. міністерством юстиції в державному казначействі був відкритий особливий кредит

в двадцять п'ять тисяч рублів винятково на витрати по введенню в дію судових уставів в окрузі Харківської палати (табл.2).

Таблиця 2 – Тимчасові штати судових встановлень в окрузі Харківської судової палати в 1867 р. [1, с.23]

Харківська судова палата	Число чинів	Оклад за рік на одного по 238 ст.	Всього
Старший голова	1	6000	
Голова департаменту	1	5000	
Членів	10	3500	
Секретарів	2	1800	
Помічників секретарів	8	800	
Судових приставів	2	800	
На утримання канцелярських чиновників і писарів і на канцелярські витрати			10,000
Прокурор судової палати	1	5000	
Товаришів прокурора	2	4000	

Секретар при прокурорів судової палати	1	1500	
На канцелярію прокурора			3000
А всього на палату			84,700
Окружні суди:			
2-го розряду (Для окружних судів: Орловського і Курського)			
Голова	1	4500	
Товаришів голови	2	3500	
Членів	9	2200	
Секретарів	3	1200	
Помічників секретарів	7	600	
На утримання канцелярських чиновників і писарів і на канцелярські витрати			10,000
Прокурор	1	3500	
Секретар	1	1000	
На канцелярію прокурора			2000
А всього на 1 суд			38,100
На 1 суд 3-го розряду			55,600
(Для Окружних судів: Єльця і Воронежського)			
Голова	1	4500	
Товаришів голови	1	3500	
Членів	6	2200	
Секретарів	2	1200	
Помічників секретарів	5	600	
На утримання канцелярських чиновників і писарів і на канцелярські витрати			6,000
Прокурор	1	3500	
На канцелярію прокурора			750
А всього на один суд			21,250

05.07.1868 року був опублікований указ про введення Судових статутів від 20.11.1864 р. в Полтавській губернії, в якому значилося: «...Для введення статутів... постановити наступні правила: 1. Статути... вводяться на точній підставі Високо затвердженого 19 жовтня 1865 року положення, з нижчезазначеними документами. 2. Утворюються судові встановлення і чини прокурорського нагляду, судові слідчі і судові пристави призначаються на підставі Високо затверджених штатів і розкладів. 3. З відкриттям нових судових встановлень, судові місця колишнього устрою, а рівно посади губернських прокурорів, губе-

рнських і повітових стряпчих скасовуються, і подальша відпустка сум на їх утримання припиняється з дня відкриття нових судових встановлень. Незалежно від цього з 1 вересня цього року відпускається в розпорядження міністерства юстиції половина зазначеної штатної суми...» [1, с.21].

При встановленні Окружних судів повіти різних губерній об'єднувалися в один судовий округ. Відзначимо також і те, що кордони округів окружних судів і кордони губерній не завжди збігалися, розподіл між окружними судами посад товаришів прокурорів, судових приставів і судових слідчих надавався мініс-

терству юстиції. Йому ж надавалося право призначати і менше, ніж визначено штатом, число чинів. Окрім вищезгаданих сум, за взаємною згодою Міністерства юстиції і Міністерства фінансів виділялися особливі суми на опалювання, первинний устрій приміщень і придбання меблів, а також, в разі потреб, на оренду приміщень.

У Росії до кінця XIX століття було 104 окружних судів [11, с.321]. Залежно від кількості справ окружний суд міг бути розбитий на декілька відділень. Існували чотири розряди окружних судів: перший розряд (столичні окружні суди) – шість і більше відділень, другий розряд – три відділення, третій – два; суди четвертого розряду на відділення не ділилися. Всі окружні суди були рівні між собою. Відділення спеціалізувалися на розгляді або кримінальних, або цивільних справ, але при цьому широко практикувалося переміщення членів окружного суду з кримінальних відділень в цивільні і навпаки [12, с.221].

Зазначимо, що окружні суди, судові палати і Сенат були встановленнями колегіальними. Окружні суди могли бути розділені на відділення. У розділених таким чином судах для постійного виконання обов'язків голови в тих відділеннях, в яких він не був присутній, перебували товариші голови. Число окружних судів і їх відділень, простір їх округів і число ділянок судових слідчих встановлювалися особливими розкладами, а число членів окружного суду і судових слідчих визначалося штатами. Засідання окружних судів проходили в призначених для цього будівлях.

В окружному суді розглядалися всі кримінальні та цивільні справи, що не підлягали розгляду мирових судів. Засідання окружних судів для вирішення кримінальних справ відкривалися не лише в містах, в яких знаходяться ці суди, але і в інших місцях, що належали до їх округу. Ці засідання відкривалися або у встановленому за розкладом певному місті, або ж на самому місці скоєння злочину за особливим визначенням суду. Засідання проводили не менше трьох членів суду, у тому числі голова або першо-присутній. В разі

нестачі наявних членів для складання засідання голова або першо-присутній запрошує члена іншого відділення або департаменту того суду, нижчого за призначенням в це звання. При неможливості поповнити присутність вказаним порядком призивали: до окружного суду місцевого судового слідчого або, якщо він був зайнятий слідством, одного з почесних мирових суддів; у судову палату – члена місцевого окружного суду за призначенням голови цього суду, за винятком членів, що брали участь в окружному суді у вирішенні справ, що підлягають розгляду в тому засіданні палати. Запрошені в засідання окружного суду судові слідчі не могли брати участь у вирішенні тих кримінальних справ, по яких вони справляли слідство. У засіданні повинен перебувати секретар канцелярії суду. Засідання відкривається і закривається головою або першо-присутнім [10, с.46-49]. За відсутності голови або першо-присутнього місце його зі всіма його обов'язками і правами займає старший з присутніх членів. У засіданні не могли бути присутні судді, що були в спорідненості з підсудними. У засіданнях судових місць справи вирішувалися по більшості голосів присутніх членів. При рівності голосів справа вирішувалася по тій з думок, яку прийняв голова суду або першо-присутній.

Діловодство в суді велося відповідно до затверджених 15.03.1866 р. Тимчасових правил внутрішнього розпорядку в судових встановленнях. При окружному суді створювалася канцелярія, в яку входили 4-7 чиновників і декілька дрібніших служителів (розсильних й ін.). Секретарі та помічники секретарів окружних судів, судових палат й інші чиновники канцелярії обиралися головами цих місць і затверджувалися ними по належному посвідченню їх здібностей. Ця канцелярія проробляла основний обсяг паперової роботи окружного суду. На плечі чиновників окружного суду лягав основний тягар по забезпеченню нормальної роботи окружного суду: підготовка засідань, складання звітності, ведення різних відомостей, книг, журналів, списків при-

сяжних засідателів, складання виконавчих листів, повісток тощо. Так, згідно з указом від 25.01.1874 р. [13, с.3] головам окружних судів наказували по закінченню сесії окружного суду представляти в Міністерство юстиції відомості про всі розглянуті за сесію справи. Подібна ж форма звітності була встановлена і по цивільних справах.

Про кожне засідання судового місця складався секретарем або обер-секретарем загальний журнал, в якому зазначалися такі дані: 1) рік, місяць, число і година початку засідання; 2) хто з членів присутній; 3) які справи в засіданні доповіли і вирішили; 4) які справи відкладені, до якого часу і з яких причин. Цей журнал, після розгляду членами присутності, підписувався головою або першо-присутнім і скріплювався секретарем або обер-секретарем. Незалежно від загального журналу у кожній справі складається особливий протокол. До цих протоколів долучаються питання, що пропонувалися на рішення суду, якщо такі були викладені письмово, з відміченими по них резолюціями суду або присяжними засідателями, а рівно і особливі думки членів, якщо такі були представлені. Про справи, що розглядалися в публічних засіданнях судових місць, дозволялося друкувати для загального ознайомлення [14, с.3].

Кримінальні справи, пов'язані з позбавленням або обмеженням громадянських прав, розглядалися за участю *присяжних засідателів*. Судовим засіданням керував голова колегії судових чиновників «коронний» суддя. Після розгляду справи присяжні збиралися в окремій кімнаті і після обговорення виносили свій вердикт щодо винуватості підсудного, причому їхнє рішення не залежало від думки коронного судді, хоча саме рішення оголошував суддя. Вирок суду присяжних не підлягав апеляції, а міг бути оскаржений тільки в Сенаті в касаційному порядку за ознакою порушення процесуального закону.

Зазначимо, що на початку кожного року по селах волосними правліннями складалися списки осіб, що мали право бути вибраними в присяжні засідателі [15, с.1–2]. Потім ці спис-

ки передавалися до спеціальних тимчасових комісій, що діяли в кожному повіті окремо. Такі тимчасові комісії складалися з призначених щорічно земськими повітовими зборами осіб (за поданням повітової Управи), які збиралися для цього під головуванням повітових предводителів дворянства і за участю одного з мирових суддів повітового міста. Комісія повинна була складатися не менше, як з трьох чоловік [8, с.132–133]. Вона зобов'язані були перевіряти і доповнювати загальні по своїх повітах списки поточного року, виключаючи з них померлих або таких, що втратили право бути присяжними засідателями і вносячи тих, які отримали це право, і таким чином готували до 1-го вересня кожного року списки всіх місцевих мешканців, що мали право бути вибраними в присяжні засідателі наступного року. Потім ці списки до 1-го жовтня представлялися губернаторові, який, перевіривши, чи дотримані при складанні цих списків вказані законом умови і, виключивши зі списків невідповідних осіб, із зазначенням проти кожного причини виключення, повертав списки до 1-го листопада тим же тимчасовим комісіям. Списки публікувалися в місцевих відомостях. Невдоволені виключеннями, зробленими губернатором, могли скаржитися першому департаменту Сенату протягом місячного терміну з дня публікації загальних списків.

Необхідно відзначити, що з самого початку існування суду, уряд скорочував категорії справ, йому підсудних. Так, указом від 09.05.1878. були вилучені справи терористів, злочини проти посадових осіб і посадові злочини. Таким чином, цей правовий акт «значно звузив сферу діяльності суду присяжних засідателів» [16, с.43]. У 1881 р. «Положенням про заходи до охорони державного порядку і суспільного спокою» Міністерству внутрішніх справ і генерал-губернаторам було надано право вимагати передачі справ на розгляд до воєнних судів [17, с.263]. У 1884 р. число присяжних було скорочено до трьох. Але, не дивлячись на наступ на суд присяжних в Росії, він все ж зробив благотворний вплив на суспільство, піднявши в народі свідомість і

віру в справедливий суд. Практика застосування судових статутів 1864 р. в Росії, і в тому числі на територіях нинішньої Сумщини, «підтверджує центральне місце інституту присяжних засідателів в системі кримінальної юстиції» [18, с.14]. Суд присяжних був скасований в Росії тільки 22.11.1917 р. так званім декретом про суд № 1 Ради Народних Комісарів [19, с.124]. Сумський та Стародубівський окружні суди проіснували більше 50 років і були ліквідовані декретом Раднаркому України про суд від 19.02.1919 р. [20, с.39]. За ці роки сталося багато чого в житті країни і в житті Сумщини, але завжди Сумський та Стародубівський окружні суди були тією установою, де порушення закону підлягало справедливому покаранню, де потерпілий міг знайти захист, а винен ніс заслужене покарання, місцем, де населення Сумщини могли переконатися в позитивній дії Судової реформи, а деякі, можливо, вперше дізнавалися, що таке правосуддя. Для інших же таким місцем був мировий суд, про який мова піде в наступному дослідженні.

Звернемо увагу, що порівняно з іншими регіонами Російської імперії українські губернії стали одними з найперших, де окружні суди були засновані безпосередньо у перші 5-7 років з початку здійснення судової реформи. На нашу думку, це свідчить про готовність українських місцевих чиновників сприйняти нові судові інститути.

ЛІТЕРАТУРА

1. Указы (копии) правительствующего Сената, Курского губернского правления о порядке судопроизводства, введении в действие судебных уставов 20 ноября 1864 г. и упразднении Путивльского и других уездных судов. 25 января – 24 апреля 1867 г. (38 арк.) // Государственный архив Сумської області (надалі – ДАСО). – Ф. 449. – Оп. 1. – Спр. 506.
2. Курицын В. М. Буржуазные реформы государственного аппарата и развитие права России в 60-80-е годы XIX века / Курицын В. М. - М. : АС, 1992. – 57 с.
3. Ярмиш О. Н. Судові органи царської Росії в період імперіалізму (1900-1917 рр.) / Ярмиш О. Н. – К. : НМК ВО, 1991. – 87 с.
4. Сумской окружной суд. 1869-1918 гг. // ДАСО – Ф. 521. – Оп. 1. -Арк. 57.
5. Стародубівський окружний суд. 1915-1918 рр. // ДАСО. – Ф. 678. – Оп. 1 [Всього 16 од. збр.].
6. Уездный член окружного суда по Конотопскому уезду. 1890-1913 гг. // ДАСО. – Ф. 946. - Оп. 1 [Всього 139 од. збр.].
7. Уездный член Неженского окружного суда по Кролевецкому уезду. 1890-1907гг. // ДАСО – Ф. 947. - Оп. 1 [Всього 124 од. збр.].
8. Уездный член Неженского окружного суда по Глуховскому уезду. 1890-1913 гг. // ДАСО – Ф. 948. - Оп. 1 [Всього 147 од. збр.].
9. Судебный следователь Неженского окружного суда по 3-у участку Конотопского уезда. 1906-1918 гг. // ДАСО. – Ф. 949. - Оп. 1 [Всього 38 од. збр.].
10. Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах. Т. 8. Судебная реформа. – М. : Юрид. лит., 1991. – 496 с.
11. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства / Фойницкий И. Я. – СПб. : Типография т-ва «Общественная польза», 1912. – Т. I–XII. – 566 с.
12. Розин Н. Н. Уголовное судопроизводство / Розин Н. Н. – Пг., 1916. – 221 с.
13. Наряды судебного следователя Нежинского окружного суда по 2-му участку Кролевецкого уезда. 1876 г. // ДАСО. – Ф. 939. - Оп. 1. – Спр. 6. - Арк. 367
14. Настольный реестр судебного пристава Неженского окружного суда по Кролевецкому уезду Станкевича. 1807 г. // ДАСО. – Ф. 945. – Оп. 1. – Спр. 81. – Арк. 7.
15. Дело Межирического волостного правления о доставлении Лебединской уездной земской управы списков присяжных заседателей на будущий 1870 год. 17.09.1869 г. // ДАСО. – Ф. 518. – Оп. 4. – Спр. 447. - Арк. 4.
16. Смыкалин А. Судебная контрреформа конца XIX века: миф и реальность / Смыкалин А. // Российская юстиция. – 2001. – № 9. – С. 42–45.
17. Полное собрание законов Российской

империи. Собрание третье. – СПб. : Государственная типография, 1885. – Т. I. – 263 с.

18. Немытина М. В. Российский суд присяжных / Немытина М. В. – М. : БЕК, 1995. – 670 с.

19. Декреты Советской власти. Т. 1. – М. : Гос. изд-во полит. лит., 1957. – 626 с.

20. Путівник державного архіву Харківської області. – Х. : Харківське книжкове вид-во, 1959. – 532 с.

Алещенко І. О. Формування та діяльність окружних судів Сумщини / І. О. Алещенко // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 28–34 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12aioocc.pdf>

Розглянуто еволюцію, діяльність і структуру окружних судів, що діяли на території сучасної Сумської області в період з середини ХІХ до початку ХХ століть на основі залучення нових архівних та переосмислення вже відомих матеріалів висвітлено права та обов'язки окружних судів. Розглядається проблема відповідності законодавчих реформ об'єктивним потребам всіх верств населення.

Алещенко И.А. Формирование и деятельность окружных судов Сумщины

Рассмотрена эволюция, деятельность и структуру окружных судов, которые действовали на территории современной Сумской области в период с середины ХІХ до начала ХХ веков на основании привлечения новых архивных и переосмысливания уже известных материалов освещены права и обязанности окружных судов. Рассматривается проблема соответствия законодательных реформ объективным потребностям всех слоев населения.

Aleshchenko I.A. Forming and Activity of District Courts Sumshchiny

It remains to be considered in the evolution, structure and activities of the regional courts, which operate in what is now the Sumy region in the period from the mid-nineteenth to the early twentieth century Based on the involvement of new archival and reinterpretation of already known materials highlight the rights and obligations of the district court. The problem of compliance with legislative reforms, the objective needs of all segments of the population.